

DOI: <https://doi.org/10.34921/amj.2025.1.024>**AZƏRBAYCANDA ÇOXLU DƏRMANLARA DAVAMLI AĞCIYƏR VƏRƏMİ VƏ
XRONİK OBSTRUKTİV AĞCIYƏR XƏSTƏLİYİNİN MÜŞTƏRƏK GEDİŞİ İLƏ
ƏLAQƏDAR EPİDEMİOLOJİ VƏZİYYƏT****Ü.B.Nağıyeva***Azərbaycan Tibb Universitetinin Ağciyər xəstəlikləri kafedrası, Bakı, Azərbaycan*

Xülasə. Azərbaycanca ağciyər vərəminin XOAX ilə birgə gedişi ilə əlaqədar epidemioloji vəziyyət təhlil edilmişdir. Tədqiqatın gedişində ÜST və Azərbaycan ET Ağciyər Xəstəlikləri İnstitutunun statistik məlumatları əsasında toplanmış material işlənmiş və təhlil edilmişdir. ÜST-nin məlumatlarına görə Azərbaycanda 7 il ərzində (2016-2022-ci illər) qeydiyyatda olan vərəm xəstələrinin sayı 4991 nəfərdən (hər 100 000 nəfərə görə 49,2) 7129 nəfərə (100 000 nəfərə 72,5) qədər artmışdır. Vərəmin ağciyər forması olan xəstələrin sayı isə qeydə alınmış vərəm hallarının ümumi sayının orta hesabla 25-30%-ni təşkil etmişdir. Ağciyərlərin bakterioloji təsdiqlənmiş çoxlu dərmanlara davamlı (ÇDD) ağciyər vərəmi və mövcud dərmana həssaslıq testlərinin nəticələri ilə yeni qeydə alınmış halların sayı 11,5-12,4%, əvvəllər müalicə olunmuş hallar isə 22,6-28,3% arasında olmuşdur. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Ağciyər Xəstəlikləri İnstitutunun (Bakı şəhəri) təqdim etdiyi statistik materiallara əsasən 2016-2022-ci illər ərzində XOAX xəstələri arasında vərəmə yoluxma halları 8,3-14,4%, XOAX-la birgə vərəm olan xəstələr arasında ÇDD ağciyər vərəminin tezliyi isə 8,9% təşkil etmişdir.

Açar sözlər: çoxlu dərmanlara davamlı ağciyər vərəmi, XOAX, epidemioloji vəziyyət

Ключевые слова: туберкулез легких с множественной лекарственной устойчивостью, ХОБЛ, эпидемиологическая ситуация

Key words: Multidrug-resistant tuberculosis, chronic obstructive pulmonary disease, epidemiological situation

Dərmanlara rezistent vərəm və onun ən ağır formalarından biri olan çoxlu dərmanlara davamlı (ÇDD) vərəm səhiyyənin ən vacib problemlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Bundan əlavə, vərəmlə yanaşı digər patoloji halları olan xəstələrin sayı da getdikcə artır, belə yanaşı patologiyalardan biri – son zamanlar geniş yayılan xronik obstruktiv ağciyər xəstəliyidir (XOAX). Bu xəstəliklərin hər biri həm ayrılıqda, həm də müştərək şəkildə ağırlaşaraq tənəffüs yollarının və ağciyər toxumasının xronik iltihabına səbəb olur, bu isə öz növbəsində ağciyərlərin funksiyasının ümumilikdə pozulmasına yol açır [1-5].

Hər bir ölkədə bu və ya digər xəstəliklərlə əlaqədar epidemioloji vəziyyət haqqında təsəvvür yürütmək üçün öyrənilən patologiyaların xüsusiyyətləri haqqında hərtərəfli məlumatlar toplanılmalı və təhlil edilməlidir. Zəruri məlumat müəyyən ərazi və zaman çərçivəsində konkret xəstəliklə əlaqədar qeydə alınmış faktların toplanmasını və onların sonradan öyrənilməsinə nəzərdə tutur. Bu baxım-

dan vərəm infeksiyasının epidemioloji xüsusiyyətlərinin hərtərəfli öyrənilməsi və təhlili daimi proses olaraq bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

ÜST xəstəliklərlə əlaqədar əldə edilmiş epidemioloji və statistik göstəricilərin təhlili əsasında dünya ölkələrinə epidemioloji vəziyyətdən asılı olaraq tövsiyələr verir və onların həyata keçirilməsi üçün texniki yardım göstərir. ÜST epidemioloji nəzarət və monitorinqə həsr olunmuş illik hesabatlarında coğrafi yerləşməsindən asılı olaraq dünya üzrə 6 region ayırd edir – bu regionların hər birində digər xəstəliklərlə bərabər eyni zamanda vərəm üzrə epidemioloji vəziyyət öyrənilir və təhlil edilir [6-9].

ÜST-nin təsnifatına əsasən, Azərbaycan öz coğrafi vəziyyətinə görə Avropada yerləşən ölkələr sırasına aid edilmişdir və vərəm üzrə epidemioloji vəziyyət bu regiona aid olan digər ölkələrlə birgə öyrənilir. ÜST-nin Avropa regionuna Avropa Birliyi və Avropa İqtisadi Zonası (AB/AİZ) ölkələri, eyni

zamanda AB/AİZ-ə aid olmayan ölkələr daxildir. Bunların arasında 18 ölkədə vərəm infeksiyası ilə mübarizə başlıca vəzifə kimi göstərilmişdir. Bu ölkələr sırasına keçmiş Sovet İttifaqının bütün respublikaları və eyni zamanda Bolqarıstan, Rumıniya və Türkiyə aid edilmişdir (vərəm hallarının 87%) [2,8,10].

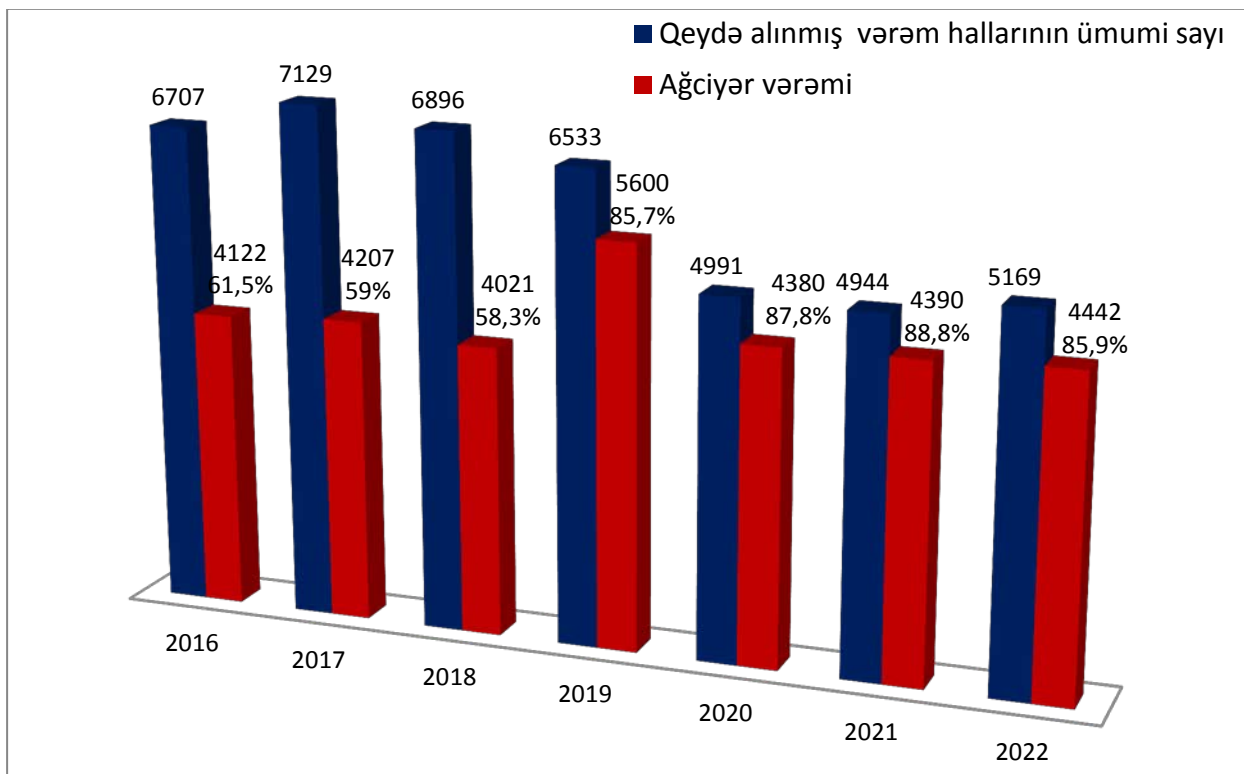
Tədqiqat işi 2016-2022-ci illərdə Azərbaycan əhalisi arasında vərəmlə əlaqədar və vərəmin XOAX ilə birgə gedişinin epidemioloji vəziyyətini öyrənmək məqsədilə aparılmışdır.

Tədqiqatın material və metodları. Tədqiqatın gedişində ÜST və Azərbaycan ET Ağciyər Xəstəlikləri İnstitutunun statistik məlumatları əsasında toplanmış material işlənmiş və təhlil edilmişdir. ÜST-nin Avropa regionu üzrə 2016-2022-ci illər hesabatına əsasən Azərbaycanda ÇDD ağciyər vərəmi ilə xəstələnmə hallarının mütləq və dinamik göstəriciləri tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri və onların müzakirəsi. Azərbaycanda vərəm üzrə epidemik vəziyyət təhlil edilmişdir. Tədqiqat göstərmişdir ki, Azərbaycanda 7 il (2016-2022-ci illər) ərzində vərəmlə xəstələnenlərin sayı 4991-dən (əhalinin hər 100.000 nəfərinə 49,2 nəfər) 7129 (hər 100.000 əhaliyə 72,5 nəfər) arasında dəyişmişdir (şək. 1). Son illər vərəmlə xəstələnmə hallarının xeyli azalması ilk

növbədə COVID-19 pandemiyası və bu dövr ərzində vərəmin aşkar edilməsi və qeydiyyatının tam şəkildə aparılmaması ilə əlaqələndirilir. Bununla belə qeydə alınmış bütün vərəm halları arasında ağciyər vərəminin payı 25-30%-ə qədər artmışdır.

30 ölkə arasında ÇDD vərəm üzrə ən ağır yükü olan 9 ölkə məhz ÜST-nin Avropa regionunda yerləşir – bunlara keçmiş Sovet İttifaqının bir çox respublikaları aiddir: Azərbaycan, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Rusiya Federasiyası, Tacikistan, Ukrayna və Özbəkistan. Hər 5 ildə bir dəfə, epidemik vəziyyətdən asılı olaraq, ÜST tərəfindən ÇDD vərəm üzrə ağır yükü olan ölkələrin siyahısı yenilənir və əvvəlki götürəcilərə yenidən baxılır. 2009-2015-ci illər ərzində bu siyahıya 1 il ərzində ÇDD/RR vərəmin sayı 4000-dən az olmayan və ya ÇDD/RR vərəm halları 1 il ərzində 10%-dən çox olan ölkələr aid edilmişdir. 5 il sonra, yəni 2016-2020-ci illər ərzində, bu hesabatda daxil olan ölkələrin siyahısı dəyişmişdir, belə ki, yeni qeydiyyat qaydalarına əsasən bu siyahıya 1 il ərzində ən azı 1000 nəfər vərəmli xəstə aşkar edilən ölkələr daxil edilmişdir. Uzun illərdir ki, Azərbaycanda ÇDD vərəm üzrə orta xəstələnmənin dünya göstəricisi yüksəkdir. Buna görə

Şəkil 1. 2016-2022-ci illərdə Azərbaycanda ağciyər vərəminin bütün qeydə alınmış vərəm hallarına olan nisbəti

**Cədvəl 1. ÜST-nin Avropa regionu üzrə 2016-2022-ci illər hesabatına əsasən Azərbaycanda
ÇDD ağciyər vərəmi ilə xəstələnmə hallarının mütləq və dinamik göstəriciləri**

İllər	ÇDD olan ağciyər vərəmi xəstələri	Mütləq artım (azalma)	Əyanilik göstəricisi, %	Artım göstəricisi (azalma), %	Artım sürəti (azalma), %	1% artım göstəricisi
2016	777	-	100,0	-	-	-
2017	665	-112,0	85,6	85,6	-14,4	7,8
2018	638	-27,0	82,1	95,9	-4,1	6,6
2019	414	-224,0	53,3	64,9	-35,1	6,4
2020	701	287,0	90,2	169,3	69,3	4,1
2021	659	-42,0	84,8	94,0	-6,0	7,0
2022	686	27,0	88,3	104,1	4,1	6,6

ölkəmiz də bu patologiyanın geniş yayıldığı ölkələr siyahısına daxildir – belə ki, ÇDD vərəm 1 il ərzində 1000 və ya 100.000 əhali hesabı ilə 10 şəxsdə qeydə alınmışdır (cədvəl 1).

Son illər vətənimizdə yeni qeydə alınmış vərəm hallarının azalması və sabitləşməsi qeydə alınsa da, ÇDD vərəm olan şəxslərin sayı uzun illər ərzində cüzi azalmışdır. Bununla əlaqədar biz qeydiyyatda olan ÇDD vərəm xəstələrin təhlilini aparmışıq. 1-ci cədvəldə ÇDD vərəminin azalması və eyni zamanda artması xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Azərbaycan ərazisində ÇDD ağciyər vərəmi ilə əlaqədar məlumatlarında 2016-2022-ci illərin müşahidə dövrü ərzində bu göstəricinin azalması meylli qeyd olunur. Yüksək azalma tempi isə məhz 2019-cu ilə təsadüf edir (-35,1%). 1%-lik artım göstəricisi 2019-cu il ərzində 6,4% təşkil etmişdir.

2-ci cədvəldən göründüyü kimi, müşahidə dövrü ərzində həm yeni qeydə alınmış, həm də əvvəllər ağciyər vərəmindən müalicə olunmuş ÇDD ağciyər vərəmi olan şəxslər arasında ciddi dəyişikliklər məhz 2016-2017-ci illər arasında baş vermişdir. 2017-ci ildən başla-

**Cədvəl 2. ÇDD/RR vərəmin bakterioloji təsdiq olunaraq qeydə alınmış ağciyər vərəmi və
mövcud dərman həssaslığı testinin (DHT) nəticələri**

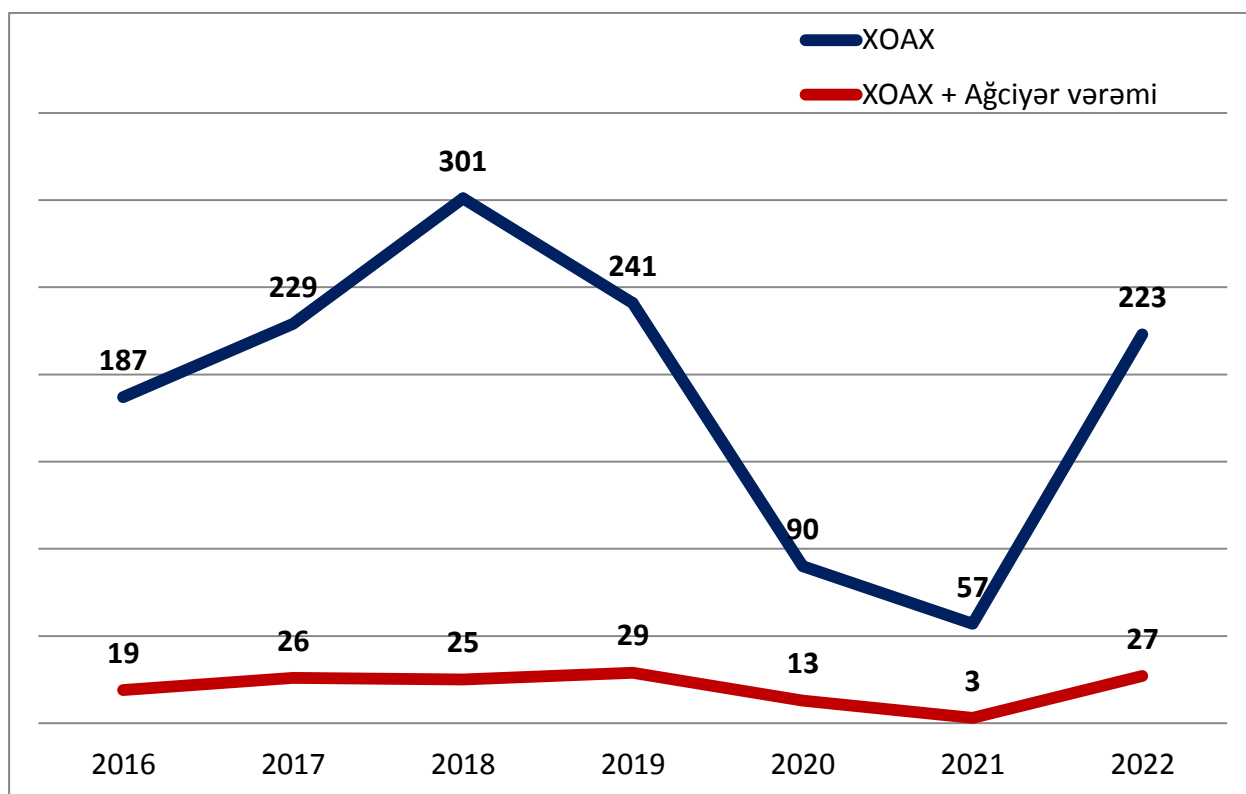
İllər	Ağciyər vərəminin ÇDD/RR ilə müşayiət olunan yeni halları (%)	Ağciyər vərəminin ÇDD/RR ilə müşayiət olunan və əvvəllər müalicə olunmuş halları (%)
2016	18,8	39,5
2017	12,4	28,3
2018	12,0	25,6
2019	11,5	24,4
2020	12,0	24,4
2021	12,2	22,6
2022	11,9	22,6

yaraq 2022-ci ilə qədər bu göstəricilərdə dəyişikliklər qeyd olunmamışdır.

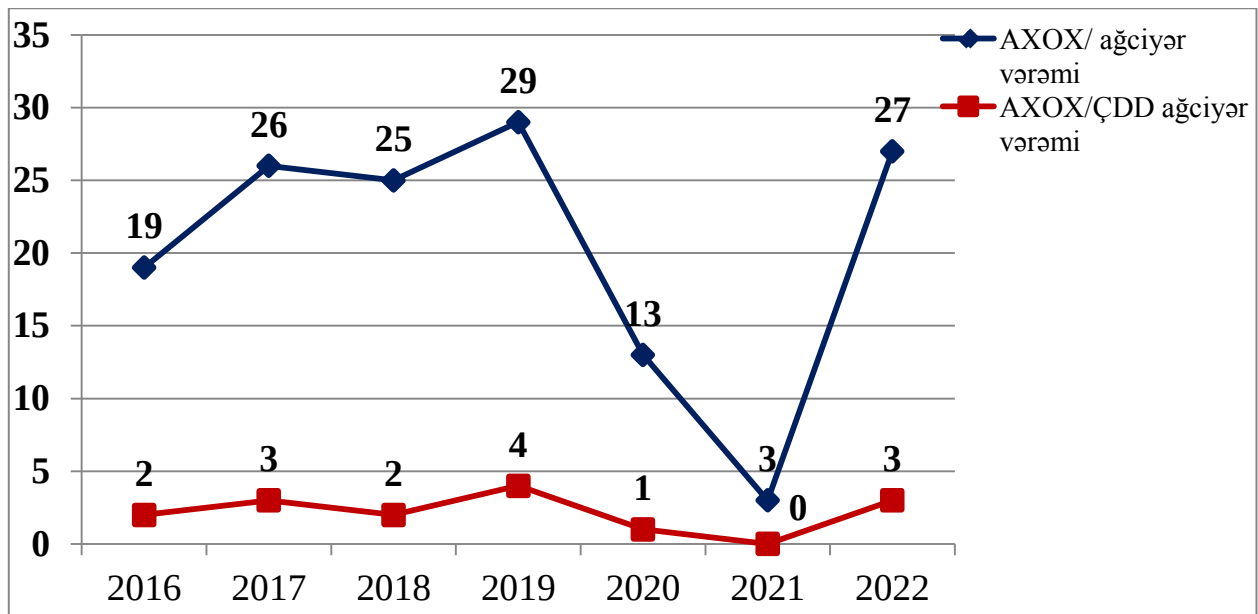
Hesablamalar əsasında əldə edilmiş məlumatlara görə ağciyərlərin ilk dəfə aşkar edilmiş, bakterioloji metodlarla təsdiqlənmiş ÇDD ağciyər vərəmi halları və mövcud dərman həssaslığı testinin (DHT) nəticələri 11,5-12,4% təşkil etsə də, əvvəllər müalicə olunanlar arasında bu göstərici 22,6-28,3% olmuşdur – təqdim edilən tədqiqat nəticələrimiz dünya üzrə orta göstəricilərdən fərqlidir.

Vərəm və XOAX-ın birgə gedişinin öyrənilməsi üçün ET Ağciyər Xəstəlikləri İnstitutu tərəfindən təqdim olunan material “statistik müşahidənin hesabat formalarına” uyğun olaraq statistik təhlil edilmişdir. Təqdim edilən məlumatlar əsasında müvafiq şəkildə tərtib edilmiş diaqramlarda vərəm və XOAX-ın birgə gedişinin xüsusiyyətləri, xəstələrlə əlaqədar obyektiv və subyektiv məlumatlar öz əksini tapmışdır.

2-ci şəkildə təqdim edilən diaqramdan göründüyü kimi, 2020-2021-ci illərdə koronavirus (COVID-19) pandemiyası nəticəsində əsas səhiyyə xidmətlərinin zəifləməsi ilə əlaqədar ən az xəstə qeydə alınıb ki, bu da həm XOAX, həm də vərəm hallarının müəyyənləşdirilməsi və qeydiyyatına alınmasında müəyyən çatışmazlıqlara səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar yuxarıdakı nəticələri bir daha təhlil etdikdə əminliklə söyləmək olar ki, bu rəqəmlər həqiqəti lazımi qədər əks etdirmir. Bununla belə, 2016-2022-ci illər arasındakı dövr ərzində XOAX xəstələri arasında vərəm diaqnozu 8,3-14,4% hallarda təsdiq edilmişdir – bu, o deməkdir ki, müşahidə və tədqiqat dövrü ərzində vərəmin diaqnostikasında əvvəlki illərlə müqayisədə kəskin dəyişikliklər müşahidə edilməmişdir. 2021-ci ildə isə ağciyər vərəmi və XOAX-ın birgə gedişi ən az qeydə alınmışdır – 5,3%.

Şəkil 2. 2016-2022-ci illərdə XOAX və XOAX-la ağciyər vərəmi ilə birgə gedişinin qeydə alınmış halları

Şəkil 3. 2016-2022-ci illər ərzində XOAX + vərəm və ÇDD ağciyər vərəmi ilə qeyd alınanların sayı

3-cü şəkildən göründüyü kimi 2016-2022-ci illəri əhatə edən müşahidə dövrü ərzində XOAX + vərəm və ÇDD ağciyər vərəmi olan şəxslərin sayı il ərzində 0-dan 4 nəfərə qədər dəyişmişdir. 2020-2021-ci illər ərzində bu xəstələrin sayı ən az olmuşdur, yəni koronavirus infeksiyası pandemiyası zamanı müəyyən obyektiv səbəblərə görə statistik göstəricilər həqiqətə uyğun gəlmirdi. ÇDD ağciyər vərəmi olan xəstələr arasında XOAX/Vərəm hallarının rastgəlmə tezliyi orta hesabla 8,9% təşkil etmişdir. İki il, yəni 2020-2021-ci illər istisna edilərsə, bu xəstələr arasında patologiyanın rastgəlmə tezliyi 11,0% təşkil edə bilərdi.

Vərəm bütün dünyada bu günə qədər bəşəriyyət üçün böyük təhlükə mənbəyidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ağciyər vərəmin XOAX-la birgə gedişi hallarının və onun ən arzuolunmaz ÇDD vərəm formasının vaxtında aşkar edilməsi, onların klinik gedişinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və proqnozunun əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi tibbin və ilk növbədə səhiyyənin vacib problemlərindən biridir. Tibbi yardımın əlaqələndirilməsi üçün hazırlanmış mexanizm vərəm və onun formalarının erkən aşkarlanması, dispanser müşahidəsi və bu zaman laborator və diaqnostik müayinələrə vaxtında və mütəmadi riayət olunmasını nəzərdə tutur.

ƏDƏBİYYAT

1. Васильева И.А., Белиловский Е.М., Борисов С.Е., Стерликов С.А. Туберкулез с множественной лекарственной устойчивостью возбудителя в странах мира и в Российской Федерации //Туберкулез и болезни легких, 2017, №11, с. 5-17. [Vasilyeva I.A., Belilovsky E.M., Borisov S.E., Sterlikov S.A. Tuberculosis with multiple drug resistance in countries of the world and in the Russian Federation // Tuberculosis and lung diseases, 2017, No. 11, pp. 5-17.(in Russian)]
2. Васильева И.А., Белиловский Е.М., Борисов С.Е., Стерликов С.А. Глобальные отчеты Всемирной организации здравоохранения по туберкулезу: формирование и интерпретация //Туберкулез и болезни легких, 2017, №5, с. 7-16. [Vasilyeva I.A., Belilovsky E.M., Borisov S.E., Sterlikov S.A. Global reports of the World Health Organization on tuberculosis: formation and interpretation // Tuberculosis and lung diseases, 2017, No. 5, pp. 7-16. (in Russian)]
3. Багешева Н.В., Мордык А.В., Иванова О.Г., Батищева Т.Л. Туберкулез и ХОБЛ: проблемы коморбидности //Медицинский Вестник Северного Кавказа, 2014, №4, с.329-331.[Bagisheva N.V., Mordyk A.V., Ivanova O.G., Batishcheva T.L. Tuberculosis and COPD: comorbidity issues // Medical Bulletin of the North Caucasus, 2014, No. 4, pp. 329-331. (in Russian)]
4. Ханин А.Л., Кравец С.Л. Хроническая обструктивная болезнь легких и туберкулез: актуальная проблема в реальной практике (обзор литературы) //Вестник современной клинической медицины, 2017, №6, с. 60-70.[Khanin A.L., Kravets S.L. Chronic obstructive pulmonary disease and tuberculosis: a pressing problem in real

- practice (literature review) // Bulletin of Contemporary Clinical Medicine, 2017, No. 6, pp. 60-70. (in Russian)]
5. Багишева Н.В., Мордык А.В., Мордык Д.И. ХОБЛ и туберкулез: существует ли связь? // Медицинский Вестник Северного Кавказа, 2019, №1.1, с.135-140. [Bagisheva N.V., Mordyk A.V., Mordyk D.I. COPD and tuberculosis: is there a connection? // Medical Bulletin of the North Caucasus, 2019, No. 1.1, pp. 135-140.]
 6. Global Tuberculosis Report, 2017, WHO/HTM/TB/2017
 7. Global Tuberculosis Report, 2022, WHO/HTM/TB/2022
 8. Tuberculosis surveillance and monitoring in Europe. WHO report, ECDC 2018
 9. Tuberculosis surveillance and monitoring in Europe. WHO report, ECDC 2023
 10. Farajova S.A. Epidemic situation for co-infection tuberculosis/HIV and for tuberculosis with multi-drug resistance mycobacterium in European region and Azerbaijan Republic for 2012-2016 // Azerbaijan Medical Journal, 2019, №1, p. 107-114

ЭПИДЕМИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ ПО ЛЕГОЧНОМУ ТУБЕРКУЛЕЗУ С МНОЖЕСТВЕННОЙ ЛЕКАРСТВЕННОЙ УСТОЙЧИВОСТЬЮ МИКОБАКТЕРИЙ В СОЧЕТАНИИ С ХРОНИЧЕСКОЙ ОБСТРУКТИВНОЙ БОЛЕЗНЬЮ ЛЕГКИХ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

У.Б.Нагиева

*Кафедра легочных болезней Азербайджанского медицинского университета,
Баку, Азербайджан*

Резюме. Был проведен анализ эпидемической обстановки по легочному туберкулезу в Азербайджане в сочетании его с ХОБЛ. По данным ВОЗ в Азербайджане на протяжении 7 лет (2016-2022 гг.) число зарегистрированных больных ТБ колебалось от 4991 человек (49,2 на 100 000 населения) до 7129 человек (72,5 на 100 000 населения). Число больных с легочными формами ТБ от общего числа зарегистрированных случаев ТБ увеличилось в среднем на 25-30%. Согласно расчетным данным, впервые зарегистрированных случаев с бактериологическим подтвержденным МЛУ-ТБ легких и существующими ТЛЧ результатами было в пределах 11,5-12,4%, а среди ранее леченных – в пределах 22,6-28,3%. На основании статистических материалов, предоставленные Научно-исследовательским институтом Легочных заболеваний г. Баку, на протяжении всего периода, начиная с 2016 г. по 2022 г. среди больных ХОБЛ, ТБ диагностировался в пределах 8,3-14,4% случаев, а частота верификации МЛУ-ТБ легких среди больных с ХОБЛ/ТБ в среднем составила 8,9%.

EPIDEMIOLOGICAL SITUATION OF MULTIDRUG-RESISTANT PULMONARY TUBERCULOSIS AND CHRONIC OBSTRUCTIVE PULMONARY DISEASE CO-OCCURRENCE IN AZERBAIJAN

U.B.Nagiyeva

Department of Lung Diseases, Azerbaijan Medical University, Baku, Azerbaijan

Summary. This study analyzes the epidemiological situation of pulmonary tuberculosis (TB) in Azerbaijan in the context of its co-occurrence with chronic obstructive pulmonary disease (COPD). The research is based on statistical data provided by the World Health Organization (WHO) and the Azerbaijan Research Institute of Pulmonary Diseases. According to WHO data, over a seven-year period (2016–2022), the number of registered TB cases in Azerbaijan increased from 4,991 (49.2 per 100,000 population) to 7,129 (72.5 per 100,000 population). The proportion of pulmonary TB cases among the total registered TB cases accounted for approximately 25–30%. The number of newly registered cases with bacteriologically confirmed multidrug-resistant tuberculosis (MDR-TB) and available drug-susceptibility test results ranged between 11.5% and 12.4%, while previously treated cases ranged between 22.6% and 28.3%. According to statistical data provided by the Azerbaijan Research Institute of Pulmonary Diseases (Baku), during the period from 2016 to 2022, the incidence of TB among COPD patients ranged between 8.3% and 14.4%, while the prevalence of MDR-TB among COPD/TB co-infected patients was 8.9%. TB continues to pose a global health threat.

Müəlliflə əlaqə üçün:

Ürfanə Bəhram qızı Nağıyeva, Azərbaycan Tibb Universitetinin Ağciyər xəstəlikləri kafedrası

E-mail: urfananaqiyeveva@gmail.com